

Ergen Riskli Davranışlarının Akran Zorbalığı, Örselenme Yaşantıları ve Psikolojik Sağlık İle İlişkisinde Sapkın Arkadaşların Aracı Etkisinin İncelenmesi *

Serap Özdemir ¹

Öz

Bu çalışmanın amacı; lise öğrencilerinin psikolojik sağlık düzeyleri, çocukluk örselenme yaşantıları ve akran zorbalığı mağduriyeti ile riskli davranışları arasındaki ilişki üzerinde sapkın arkadaşların aracı rolünü açıklamayı hedefleyen bir model geliştirmektir. Bu amaç doğrultusunda Burdur il merkezindeki liselere devam eden 562 öğrenciden veri toplanmıştır. Veri toplama araçları olarak Ego Sağlık Ölçeği, Akran Zorbalığını Belirleme Ölçeği, Çocukluk Örselenme Yaşantıları Ölçeği, Sapkın Arkadaşlar Ölçeği ve Riskli Davranışlar Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre; ergenlerin psikolojik sağlık, çocukluk örselenme yaşantıları ve akran zorbalığı mağduriyeti ile riskli davranışları arasındaki ilişki üzerinde sapkın arkadaşların aracılık etkisi anlamlı düzeydedir. Sapkın arkadaşların riskli davranışlar ile çocukluk örselenme yaşantıları arasındaki ilişki üzerinde tam aracılık etkisinin olduğu bulunmuştur. Bunun yanı sıra psikolojik sağlık ve akran zorbalığı mağduriyeti ile riskli davranışlar arasındaki ilişki üzerinde sapkın arkadaşlar kısmi aracılık etkisi olduğu tespit edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular alanyazına dayalı olarak tartışılmış ve gelecekteki araştırma ve uygulamalara yönelik bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Akran zorbalığı mağduriyeti
Ergen riskli davranışları
Sapkın arkadaşlar
Psikolojik sağlık
Çocukluk örselenme yaşantıları
Yapısal eşitlik modellemesi

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi: 18.09.2017
Kabul Tarihi: 29.05.2018
Elektronik Yayın Tarihi: 03.07.2018

DOI: 10.15390/EB.2018.7509

* Bu makale Serap Özdemir'in Süleyman Doğan danışmanlığında yürüttüğü "Ergen riskli davranışlarının akran zorbalığı, örselenme yaşantıları ve psikolojik sağlık ile ilişkisinde sapkın arkadaşların aracı etkisinin incelenmesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Türkiye, sozdemir@mehmetakif.edu.tr

Giriş

Ergen riskli davranışları, ergenlerin iyilik halini tehdit eden ve sorumlu birer yetişkin olmalarını engelleyen davranışlardır (Lindberg, Boggess, Porter ve Williams, 2000). Başlıca ergen riskli davranışları; erken dönemde aktif cinsel yaşam, alkol, sigara veya uyuşturucu madde kullanımı, okul terki, intihar ve antisosyal davranışlar gibi davranışlardır (Gençtanırım Kuru, 2010). Bireylerin farklı yaşam dönemlerinde riskli davranışlar gösterme ihtimali söz konusuysen, ergenlik dönemindeki gençlerin heyecan ve yenilik arayışının da etkisiyle riskli davranışlara yönelme olasılığı daha da kuvvetlenmektedir (Steinberg, 2004). Türkiye’de Karakaş (2006) tarafından yapılan çalışmada, liseye devam eden öğrencilerin sigara (% 12,2), alkol (23,5) ve hayatında bir kez de olsa madde kullanma (% 2,3) oranlarına dikkat çekilmiştir. Benzer şekilde Akça ve Selen (2016) tarafından yapılan bir başka çalışmada meslek lisesine devam eden erkek öğrencilerin % 48,5’inin riskli grupta olduğu ortaya konmuştur. Liseye devam eden öğrencilerle yapılan bir başka çalışmada öğrencilerin sigara kullanma oranları % 28,1 olarak belirlenmiştir (Çavuş, Çavuş ve Görpelioğlu, 2017). Saptanan oranlar riskli davranışların ergenler arasında yaygın olduğu yönündedir.

Problem Davranış Teorisi ergenlerde riskli davranışların oluşmasına neden olan ve böylece ergenlerin sağlıklı bir yetişkin olmasını engelleyen faktörleri risk faktörleri ve koruyucu faktörler olarak gruplandırmıştır. Risk faktörleri, ergenlerin problemleri davranışlara yönelme olasılığını artıran faktörlerdir; koruyucu faktörler ise ergenlerin problemleri davranışlara yönelme olasılığını azaltan faktörlerdir (Jessor, 1984; Siyez ve Aysan, 2007). Ergenlerin riskli davranışlar gösterme olasılığını artıran risk faktörleri; ailenin alkol geçmişi, yoksulluk, sapkın davranışlar gösteren ebeveyn ve arkadaş modelleri, özgüven eksikliği, risk alma eğilimi, düşük akademik başarı gibi değişkenlerden oluşmaktadır. Ergenlerin riskli davranışlar gösterme olasılıklarını azaltan koruyucu faktörler ise, yüksek zeka, nitelikli okul, ilgili aile, uzlaşmacı modeller, başarıya verilen değer, sapkınlığa tahammülsüzlük, okula aidiyet ve dini inanç gibi özelliklerdir (Jessor, 1991).

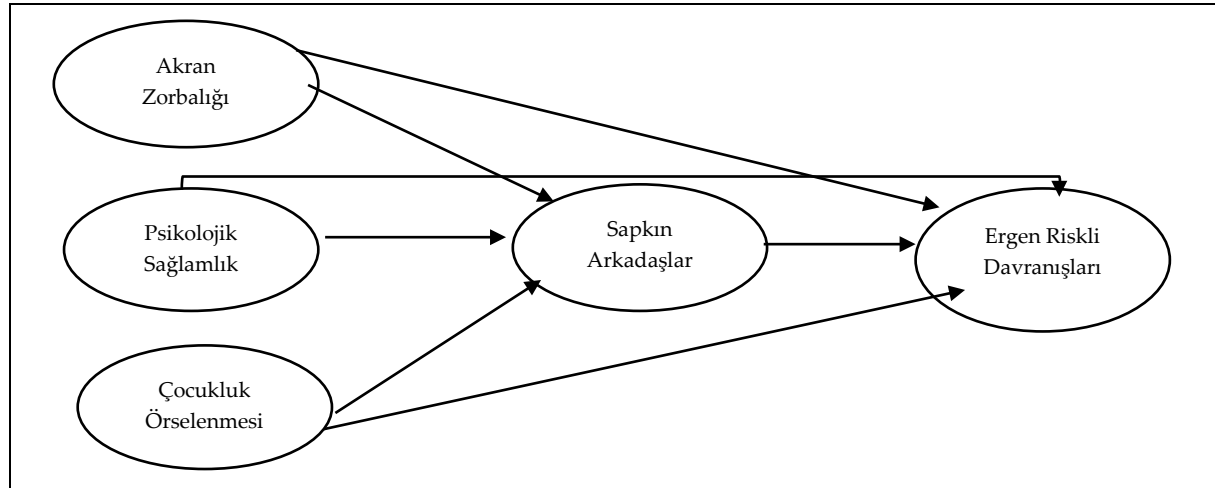
Yukarıda bahsedilen faktörlerin yanı sıra sadece ergenlik döneminde olmak bile riskli davranışlar için risk faktörü oluşturabilir. Nitekim ergenlik dönemi yenilik ve heyecan arayışının başlaması ve öz-düzenleme yetkinliğinin henüz gelişme aşamasında olmasından dolayı riskli davranışlara en açık olunan dönemdir (Steinberg, 2004). Ancak her ergen bu dönemi benzer şekilde yaşamamaktadır. Bir kısmı ergenlik döneminin doğurduğu yenilik ve heyecan arama dürtüsü ile riskli davranışlara yönelebilirken bir kısmı riskli davranışlardan kendisini koruyabilmektedir. Psikolojik sağlık, bireyin risk faktörlerine karşı geliştirdiği uyum ve normal işlevselliği sürdürme becerisi olarak ifade edilmektedir (Masten, 2001). Alanyazında psikolojik sağlamlığı yüksek bireylerin ergenlik döneminde riskli davranışlara daha az yöneldiği, diğer bir ifade ile kendisini riskli davranışlardan koruyabildiği belirlenmiştir (Arslan ve Balkıs, 2016; Karimi vd., 2015). Bunun yanı sıra ergenlik döneminin beraberinde getirdiği fiziksel, duygusal ve sosyal değişime uyum sağlamaya çalışan ergen, aile ve arkadaş desteği ile bu süreci daha sağlıklı ve uyumlu atlatabilmektedir (Kurt ve Ergene, 2017; Sadock ve Sadock, 2012; Siyez, 2012; Uludağı ve Sayıl, 2009).

Diğer taraftan ailesi veya arkadaşları tarafından olumsuz muamele gören bir ergenin ergenlik dönemini sağlıklı bir şekilde tamamlaması güçleşmektedir. Türkiye’de yapılan araştırmalar aile içi örselenmenin (istismar) ya da okulda arkadaşları tarafından zorbalık görmenin çocuk ve gençler arasında yüksek oranlarda olduğunu göstermektedir. Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF, 2010) kayıtlarına göre 7-18 yaş grubundaki çocukların %25’inin aileleri tarafından ihmal edildiği, %51’inin duygusal, %45’inin ise fiziksel istismara uğradığı belirlenmiştir. Benzer şekilde lise öğrencilerine akranları tarafından uygulanan zorbalık oranları % 11-50 aralığında değişmektedir (Pişkin, 2005). Yapılan araştırmalar çocukluk örselenme yaşantılarının ergenlik dönemindeki madde kullanımı (Danielson vd., 2009; Mason, Russo, Chmelka, Herrenkohl ve Herrenkohl, 2017), öfke ve şiddet eğilimleri (Chapple, Tyler ve Bersani, 2005; Şimşek ve Cenkseven Önder, 2011), sigara kullanımı (Lewis vd., 2011; Özen, Antar ve Özkan, 2007; Topitzes, Mersky ve Reynolds, 2010) problemleri (Shin, Edwards ve Heeren, 2009; Smith, Smith ve Grekin, 2014), yeme problemleri (Dworkin, Javdani, Verona ve Campbell, 2014) ve intihar girişimi (Taussig, Harpin ve Maguire, 2014; Yanık ve Özmen, 2002) gibi riskli davranışların farklı boyutlarıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Bunun

yanında okulda akranları tarafından sürekli zorbalığa maruz kalan çocuklar ya da ergenler de alkol ve madde kötüye kullanımı (Hong vd., 2014; Kıran, 2002; Radlif, Wheaton, Robinson ve Morris, 2012; Weiss, Mouttapa, Cen, Johnson ve Unger, 2011) ve intihar düşüncesi ve intihar girişimleri (Bannink, Broeren, Van de Looij-Jansen, De Waart ve Raat, 2014; Mayes vd., 2014) gibi riskli davranışlara daha eğilimli hale gelmektedirler.

Zorbalığa dayalı akran ilişkisinin yanı sıra ergen için risk oluşturan faktörlerinden bir diğeri sapkın arkadaş gruplarıdır. Alanyazında suç potansiyeli yüksek riskli davranışlar gösteren (sigara, alkol kullanma, eşyalara zarar verme, hırsızlık yapma) arkadaşlar sapkın arkadaşlar olarak tanımlanmaktadır (Sayıl vd., 2012). Yapılan pek çok araştırma ergen riskli davranışları üzerinde sapkın arkadaşların oldukça önemli bir etken olduğunu ortaya koymaktadır (Cattellino vd., 2014; Çavuş vd., 2017; De Matos, 2012; Lee, Padilla-Walker ve Memmott-Elison, 2016; Negriff, Brensilver ve Trickett, 2015; Pesola vd., 2015; Wongtongkam, Ward, Day ve Winefield, 2014). Bu bağlamda sapkın arkadaşların riskli davranışları etkilemede oynadıkları rolün bilinmesinin riskli davranışları önleme ve bu davranışlara müdahale çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Son yıllarda yapılan araştırmalar aile takibi (Goldstein, Davis-Kean ve Eccles, 2005; Kim ve Neff, 2010), ebeveynlik stili (Janssen, Eichelsheim, Dekovic ve Bruinsma, 2015), örselenme yaşantısı (Negriff vd., 2015), depresyon (Pesola vd., 2015) ve akran zorbalığı (Jiang, Yu, Zhang, Bao ve Zhu, 2016; Zhu vd., 2016) ile riskli davranışlar arasındaki ilişkilerde sapkın arkadaşların aracılık rolünü incelemişlerdir. Bu çalışmanın önceki araştırmalardan farklı olarak amacı çocukluk çağı örselenme yaşantısı, akran zorbalığı ve psikolojik sağlamlığın riskli davranışlarla ilişkisinde sapkın arkadaşların aracılık etkisini açıklayan bütüncül bir model geliştirmektir (bkz. Şekil 1).

Araştırma sonucunda geliştirilecek modelin, okul psikolojik danışmanlarına ve öğretmenlere öğrencilerin riskli davranışlarını önleme ve müdahale programları oluşturmaları noktasında yardımcı olması hedeflenmektedir. Bunun yanı sıra ailelere de riskli davranışlara karşı çocuklarını korumalarında yol gösterici olması amaçlanmaktadır. Bu amaçla bu araştırmada 'Ergen riskli davranışlarının çocukluk çağı örselenme yaşantıları, akran zorbalığı mağduriyeti ve psikolojik sağlamlık ile ilişkisi üzerinde sapkın arkadaşların aracı etkisi var mıdır?' sorusunun cevabı aranmıştır. Test edilmesi amaçlanan model aşağıdaki şekilde görsel olarak sunulmuştur.

Şekil 1. Önerilen Yapısal Model

Şekil 1’de belirtilen modeli test etme amaçlı aşağıda belirtilen hipotezler oluşturulmuştur.

- Akran zorbalığı mağduriyeti, psikolojik sağlamlık ve çocukluk örselenme yaşantıları ile ergen riskli davranışları arasında doğrudan ilişki vardır.
- Akran zorbalığı mağduriyeti, psikolojik sağlamlık ve çocukluk örselenme yaşantıları ile ergen riskli davranışları arasındaki ilişki üzerinde sapkın arkadaşların aracılık etkisi anlamlı düzeydedir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma; psikolojik sağlamlık, akran zorbalığı, çocukluk örselenme yaşantıları, sapkın arkadaşlar ve ergen riskli davranışları arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlayan ilişkisel tarama modelinde betimsel bir araştırmadır. Araştırmanın bağımsız değişkenleri psikolojik sağlamlık, akran zorbalığı mağduriyeti ve çocukluk örselenme yaşantılarıdır. Araştırmanın bağımlı değişkeni ergen riskli davranışlarıdır. Bağımsız değişkenler ve bağımlı değişken arasındaki ilişki üzerindeki etkisi ölçülen aracı değişken ise sapkın arkadaşlardır.

Evren ve Örneklem

Ergenlik, riskli davranışların en fazla gözlendiği dönemdir (Steinberg, 2004). Bu nedenle araştırma liseye devam eden ergenlik dönemindeki öğrencilerle yapılmıştır. İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden Anadolu Liselerine devam eden öğrenci sayıları ve bu öğrencilere uygulama yapma izni talep edilmiştir. Gerekli uygulama izinleri alındıktan sonra uygulama sürecine geçilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın evrenini 2014-2015 eğitim-öğretim yılı bahar yarıyılında Burdur İl merkezindeki genel Anadolu Liselerinde öğrenim gören 2675 öğrenci oluşturmaktadır. Belirlenen liselerin her sınıf düzeyinden (9, 10, 11, 12) şube sayıları belirlenip içlerinden tesadüfi örnekleme yöntemi ile uygulama yapılacak sınıflar seçilmiştir. Belirlenen okul ve sınıflara okul yönetiminin uygun gördüğü bir ders saati (genellikle resim, müzik, beden eğitimi ders saatlerinde) içerisinde uygulama yapılmıştır. Öğretmenlerin derslerinde müsaade ettikleri bir ders saatlik süre uygulama için yeterli olmuştur. Ölçek uygulamaları esnasında yapılan çalışmanın bir değerlendirme olmadığı ve bilgilerin herhangi bir kişi ile paylaşılmayacağı bilgisi tüm sınıflara tek tek açıklanmıştır. Böylelikle öğrenciler, özellikle riskli davranışlara yönelik soruları tarafsız cevaplamaları yönünde teşvik edilmiştir. Öğrencilerden gelen sorular uygulayıcı tarafından anında cevaplanmış, maddelerin yanlış anlaşılmasından doğabilecek hataların önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Beş Anadolu Lisesinden toplam 680 öğrenciye ulaşılmıştır. Ancak eksik (bir ölçeği doldurmadan geçenler) ve özensiz (tüm maddeleri aynı işaretleyenler) doldurulan formlar veri girişi esnasında atılmış ve 643 veri girişi yapılmıştır. Veri girişinin ardından çok yönlü uç değer olan 81 veri de analiz dışı bırakılarak 562 öğrenciden elde edilen verilerle yapısal eşitlik modeli analizleri yapılmıştır. Araştırma örneklemini oluşturan öğrencilerin cinsiyete göre dağılımı ise % 62.3'ü (350 öğrenci) kadın, % 37.5'i (211 öğrenci) ise erkektir, bir öğrenci ise cinsiyetini belirtmemiştir. Sınıf düzeylerine göre; 166 öğrenci (% 29.5) birinci sınıf, 179 öğrenci (% 31.9) ikinci sınıf, 102 öğrenci (% 18.1) üçüncü sınıf ve 114 öğrenci (%20.3) dördüncü sınıfta öğrenim görmektedir.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Bu formda öğrencilerin cinsiyeti ve sınıf düzeyine ilişkin demografik sorular bulunmaktadır.

Riskli Davranışlar Ölçeği (RDÖ)

Gençtanırım Kuru (2010) tarafından ergenlik dönemindeki bireylerin riskli davranışlarını belirlemek amacıyla liseye devam eden öğrenciler üzerinde geliştirilmiştir. Bu ölçek, riskli davranışların antisosyal davranışlar, beslenme alışkanlıkları, intihar eğilimi, okul terki, alkol ve sigara kullanımı olmak üzere altı alt boyutu hakkında bilgi vermektedir. Beş dereceli kendini anlatma türündeki ölçek 36 maddeden oluşmaktadır. Bu ölçekten yüksek puan alan ergenlerin yüksek düzeyde riskli davranışlar gösterdiği, düşük puan alanların ise düşük düzeyde riskli davranışlar gösterdikleri iddia edilmektedir. Ölçeğin toplam puanında Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .91, test-tekrar test güvenilirlik katsayısı ise .85'tir (Gençtanırım Kuru, 2010). Mevcut araştırmada ölçeğin güvenilirlik değeri ($\alpha = .89$) yeterli düzeyde bulunmuştur. Bunun yanı sıra ölçeğin geçerliğini sınamak amaçlı yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin kabul edilebilir uyum indeklerine ($\chi^2 = 1401.59$, $N = 562$, $df = 579$, $\chi^2/df = 2.42$ $p = .00$; RMSEA = .052, NNFI = .96, CFI = .96, SRMR = .059) sahip olduğu görülmüştür (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010; Tabachnick ve Fidell, 2007).

Ego Sağlamlık Ölçeği (ESÖ)

Ölçme aracı, Block ve Kremen (1996) tarafından bireylerin ego sağlamlık (psikolojik sağlamlık) düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin Türk kültürüne uyarlanması Kararımak (2007) tarafından yapılmıştır. Ölçek, toparlanmaya yönelik bireysel güçlü yönler, kişilerarası ilişkilere dair içgörü ve yeniliklere açık olma olmak üzere üç faktörlü yapı göstermektedir. Tüm bu faktörler toplam varyansın %47'sini açıklamaktadır. Dört dereceli kendini anlatma türündeki ölçek 14 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınan puanlardaki artış psikolojik sağlamlık düzeyindeki artışı işaret etmektedir. Ölçeğin Türkçeye uyarlanmasında Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .80, test-tekrar test güvenilirlik katsayısı ise .76 olarak bulunmuştur (Kararımak, 2007). Mevcut araştırmada ölçeğin güvenilirlik değeri ($\alpha = .81$) yeterli düzeyde bulunmuştur. Bunun yanı sıra ölçeğin geçerliğini sınamak amaçlı yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin kabul edilebilir uyum indeklerine ($\chi^2 = 287.93$, $N = 562$, $df = 77$, $\chi^2/df = 3.73$, $p = .00$; RMSEA = .072, NNFI = .93, CFI = .94, SRMR = .055) sahip olduğu görülmüştür (Çokluk vd., 2010; Tabachnick ve Fidell, 2007).

Çocukluk Örselenme Yaşantıları Ölçeği (ÇÖYÖ)

ÇÖYÖ, bireylerin erken yaşlarda maruz kaldıkları örselenme (istismar) deneyimlerini belirlemeyi amaçlayan Bernstein, Ahluvalia, Pogge ve Handelsman (1997) tarafından geliştirilmiş bir ölçme aracıdır. Ölçeğin Türk kültürüne uyarlanması Aslan ve Alparslan (1999) tarafından yapılmıştır. Ölçek, fiziksel istismar, cinsel istismar ve duygusal istismar ve ihmâl olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Beş dereceli kendini anlatma türündeki ölçek 40 maddeden oluşmaktadır. Türkçe uyarlanmasında ölçeğin toplam Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .96 bulunmuştur, alt ölçeklerin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayıları ise .94–.96 arasında değişmektedir (Aslan ve Alparslan, 1999). Bu çalışmada ölçeğin güvenilirlik değeri ($\alpha = .85$) yeterli düzeyde bulunmuştur. Bunun yanı sıra ölçeğin geçerliğini sınamak amaçlı yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin kabul edilebilir uyum indeklerine ($\chi^2 = 4770.45$, $N = 562$, $df = 737$, $\chi^2/df = 6.47$, $p = 0.00$; RMSEA = .09, NNFI = .90, CFI = .91, SRMR = .089) sahip olduğu görülmüştür (Çokluk vd., 2010; Tabachnick ve Fidell, 2007).

Akran Zorbalığını Belirleme Ölçeği (AZBÖ)

Akran Zorbalığını Belirleme Ölçeği, Gültekin ve Sayıl (2005) tarafından ortaokul ve liseye devam eden öğrencilerin akran zorbalığına maruz kalma düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin geliştirilmesinde Mynard ve Joseph (2000) tarafından geliştirilen Akran Zorbalığı Kurbanlarını Belirleme Ölçeği'nin madde havuzundan yararlanılmıştır. Geliştirilen ölçek, ilişkisel saldırı, korkutma/sindirme, kişisel eşyalara saldırı, açık saldırı, alay olmak üzere 5 faktörlü yapı göstermektedir. Üç derecelendirmeli kendini anlatma türündeki ölçek toplam 27 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .86 olarak belirlenmiştir (Gültekin ve Sayıl, 2005). Mevcut araştırmada tüm ölçeğin güvenilirlik değeri ($\alpha = .84$) yeterli düzeyde bulunmuştur. Bunun yanı sıra ölçeğin geçerliğini sınamak amaçlı yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin kabul edilebilir uyum indeklerine ($\chi^2 = 1044.62$, $N = 562$, $df = 314$, $\chi^2/df = 3.32$, $p = .00$; RMSEA = .064, NNFI = .89, CFI = .90, SRMR = .066) sahip olduğu görülmüştür (Çokluk vd., 2010; Tabachnick ve Fidell, 2007).

Sapkın Arkadaşlar Ölçeği (SAÖ)

Sapkın Arkadaşlar Ölçeği, Galambos ve Maggs (1991) tarafından lise öğrencilerinin sapkın arkadaş ilişkilerini belirlemek üzere geliştirilmiştir. Türk kültürüne uyarlama çalışması ise Sayıl ve diğerleri (2012) tarafından yapılmıştır. Dört derecelendirmeli ölçek toplam yedi maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .82 olarak bulunmuştur (Sayıl vd., 2012). Mevcut araştırmada ölçeğin güvenilirlik değeri ($\alpha = .78$) yeterli düzeyde bulunmuştur. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen uyum indeksleri model uyumunun ($\chi^2 = 237.48$, $N = 562$, $df = 14$, $\chi^2/df = 16.96$, $p = .00$; RMSEA = .17, NNFI = .81, CFI = .87, SRMR = .070) yeterli olmadığını göstermiştir. Analiz sonucunda birinci ve ikinci maddenin hata kovaryanslarının ilişkili olduğu belirlenmiştir. Bu ilişki, modelin iyi uyum göstermesini engellediği için modele bu maddelerin hata kovaryanslarına ait ilişkiler eklenmiştir. Böylece ölçeğe ait uyum indeksleri kabul edilebilir ($\chi^2 = 32.98$,

$N = 562$, $df = 13$, $\chi^2/df = 2.53$, $p = .00$; $RMSEA = .052$, $NNFI = .98$, $CFI = .99$, $SRMR = .032$) düzeydedir (Çokluk vd., 2010; Tabachnick ve Fidell, 2007).

Verilerin Analizi

Araştırma hipotezinin test edilmesinde Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) kullanılmıştır. Yapısal eşitlik modeli, gizil yapıların gözlenebilen değişkenler aracılığı ile incelenemediği teknikler bütünüdür (Jöreskog ve Sörbom, 1996). YEM örtük (gizil) değişkenler arasındaki ilişkilere ait parametreleri ortaya koymasının yanı sıra hata varyanslarının belirlenmesine de olanak sağlaması açısından araştırmanın hedeflediği ilişki analizleri için ideal bulunmuştur. Ölçeklerden elde edilen veriler SPSS paket programı kullanılarak elektronik ortama aktarılmıştır. Değişkenlere ilişkin betimsel istatistikler, korelasyon ve varyans analizleri SPSS 17.0 programında, model testi LISREL programı ile yapılmıştır. Parametre tahmin yöntemi olarak "Maksimum Olabilirlik (ML)" ve "Kovaryans Matrisi" kullanılmıştır.

Analiz aşamasında öncelikli olarak elde edilen verilerin yapısal eşitlik modelinin kurulabilmesi için gerekli varsayımları karşılayıp karşılamadığı incelenmiştir. Tek değişkenli normalliği sağlamak için uç değer analizleri yapılmıştır. Uç değerlerden z değeri +3 ve -3 aralığında olan veriler (Çokluk vd., 2010) analiz dışında bırakılmıştır. Çok değişkenli uç değerleri görmek için Mahalanobis uzaklıkları hesaplanmıştır. Bu iki inceleme sonucunda 81 veri atılmıştır. Böylece veri setinde 562 veri kalmıştır. Ayrıca tek değişkenli normallikleri görmek için ölçeklerin toplam puanlarının çarpıklık ve basıklık katsayıları incelenmiştir (Tablo 1). Alanyazında sosyal bilimler için çarpıklık ve basıklık katsayısının -2 ve +2 aralığında olması normal dağılım için yeterli görülmektedir (Bryne, 2010; Hair, Black, Babin ve Anderson, 2010) Böylece verilerin normallik varsayımını karşıladığı kabul edilmiştir.

Tablo 1. Örtük Değişkenlerin Çarpıklık, Basıklık, Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	N	Ortama	Standart Sapma	Çarpıklık Değeri	Basıklık Değeri
Riskli davranışlar	562	67,9485	18,13868	1,139	1,127
Psikolojik sağlamlık	562	40,0984	7,04224	,056	-,371
Sapkın arkadaşlar	562	9,9469	3,30070	1,544	2,312
Örselenme yaşantıları	562	68,4218	15,40344	1,388	1,726
Akran zorbalığı	562	31,2000	5,14773	1,504	2,101

Çoklu doğrusallık varsayımı için ise değişkenler arasındaki ilişkilerin varlığı (bkz. Tablo 2) ve saçılma grafikleri incelenmiştir. Verilerin çoklu doğrusallık gösterdiği saptanmıştır. Son olarak da çoklu bağlantı hatasını görmek için değişkenler arasındaki korelasyonlar tekrar incelenmiştir (bkz. Tablo 2). Değişkenler arasındaki korelasyon değerlerinin hiçbirinin .80 ve üzerinde olmadığı belirlenerek verilerin çoklu bağlantı problemi göstermediği tespit edilmiştir (Çokluk vd., 2010). Böylelikle Maximum Olabilirlik yöntemi ile parametre tahmini için gerekli varsayımların sağlandığı görülmektedir.

Tablo 2. Örtük Değişkenlerin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri ile İkili Korelasyonları

	M	S	2	3	4	5
(1) Riskli davranışlar	67.9485	18.13868	.368**	.323**	.615**	.160**
(2) Akran zorbalığı	31.2000	5.14773		.406**	.290**	-.018
(3) Örselenme	68.4218	15.40344			.261**	-.045
(4) Sapkın arkadaşlar	9.9469	3.30070				.180**
(5) Psikolojik sağlamlık	40.0984	7.04224				

** $p < .01$

Tek faktörlü yapı gösteren gizil değişkenlerin parametre sayıları (her madde bir parametre) fazladır. Bu araştırmada tek faktörlü gizil değişkenlerin parametre sayısını düşürmek amacıyla madde parselleme yoluyla yapay gözlenen değişkenler oluşturulmuştur. Bu bağlamda tek faktörlü yapı gösteren Psikolojik Sağlık Ölçeği madde sayısına göre üç parsel ayrılmış, Sapkın Arkadaşlar Ölçeği ise madde sayısı daha az olduğu için iki parselli olarak belirlenmiştir. Çocukluk örselenme yaşantıları, akran zorbalığı ve riskli davranışlar örtük değişkenlerinin alt boyutları olduğu için, bu alt boyutlar gözlenen değişken olarak belirlenmiştir. Böylece kurulan modelde toplam beş örtük ve 19 gözlenen değişken belirlenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Modelde Yer Alan Örtük Değişkenlerin İsimleri ile Gözlenen Değişkenlerin Sayıları ve İsimleri

Örtük Değişkenler	Gözlenen Değişken Sayısı	Gözlenen Değişkenler
Çocukluk Örselenme Yaşantıları (orselenme)	3	duygusal, fiziksel, cinsel
Akran Zorbalığı (akranzor)	5	asaldiri, korkutma, alay, ilişkisel, eşya
Riskli davranışlar (risk)	6	antisosyal, alkol, sigara, intihar, beslenme, okul terki
Psikolojik Sağlık (ego)	3	egopar1, egopar2, egopar3
Sapkın Arkadaşlar (sapkn)	2	spknpar1, spknpar2

**asaldiri= açık saldırı, egopar1= ego sağlık parsel 1, egopar2=ego sağlık parsel 2, egopar3= ego sağlık parsel 3, spknpar1= sapkın arkadaşlar parsel 1, spknpar2= sapkın arkadaşlar parsel 2*

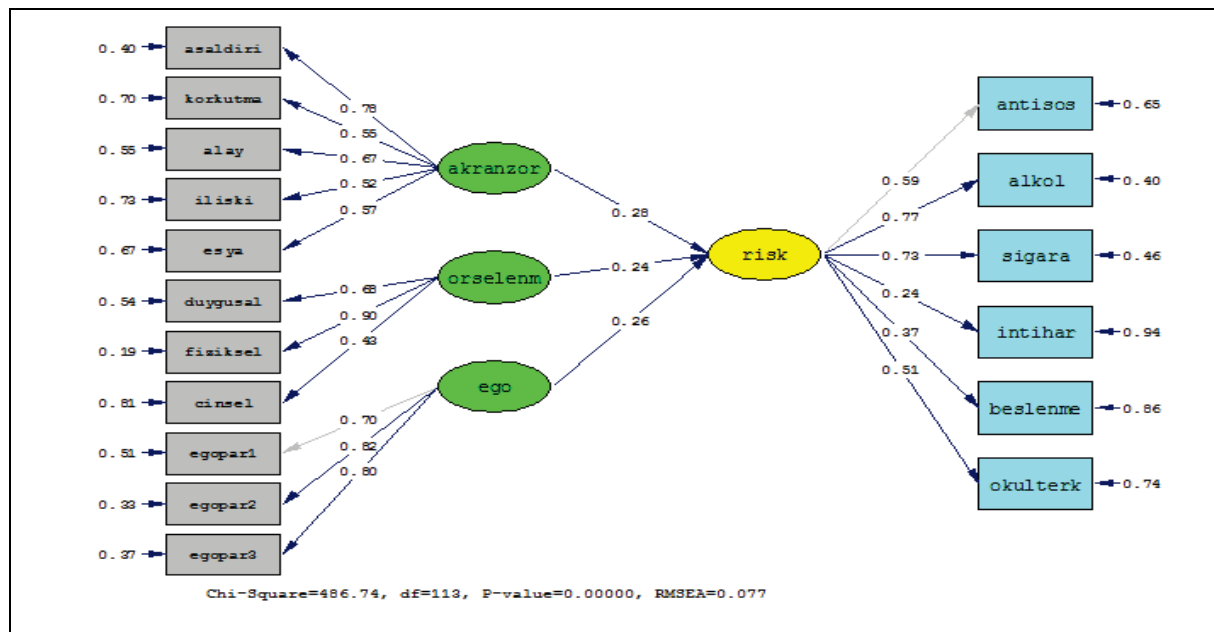
Baron ve Kenny (1986) aracılı yapısal model testi için üç temel aşamadan bahsetmiştir. Bu araştırmada sapkın arkadaşların aracılık etkisi test edileceği için Baron ve Kenny'nin (1986) ortaya koyduğu adımlar izlenmiştir. Bu adımlar şu şekildedir; 1) Bağımsız değişkenler (psikolojik sağlık, akran zorbalığı mağduriyeti, çocukluk örselenme yaşantısı) bağımlı değişkeni (ergen riskli davranışları) anlamlı düzeyde yordamalıdır. 2) Bağımsız değişkenlerin (psikolojik sağlık, akran zorbalığı mağduriyeti, çocukluk örselenme yaşantısı) aracı değişken (sapkın arkadaşlar) üzerindeki etkisi anlamlı düzeyde olmalıdır. 3) Aracı değişken (sapkın arkadaşlar) ile bağımlı değişken (ergen riskli davranışları) arasındaki ilişki anlamlı düzeyde olmalıdır. Tüm kriterler sağlandıktan sonra bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi açıklayan modele aracı değişken dahil edildiğinde birinci aşamadaki ilişkinin miktarında anlamlı bir azalma olması ya da anlamını kaybetmesi beklenir. Bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki ilişkinin kaybolması aracı değişkenin güçlü ve tek olduğunu (tam aracılık etkisi), ilişki düzeyinde anlamlı bir düşüş olmasına rağmen hala ilişkinin anlamını koruması ise kısmi aracılık etkisine işaret etmektedir.

Bulgular

Değişkenler arasındaki ilişkiler Baron ve Kenny'nin (1986) aracılı yapısal model analizi için geliştirdiği koşullara göre incelenmiştir. Buna göre önerilen modelde bağımsız değişkenlerin aracı değişken ve bağımlı değişken ile korelasyonlarının anlamlılık düzeyi Tablo 2'te belirtilen korelasyon tablosuna göre incelenmiştir ve tüm değişkenler arasındaki ilişkilerin anlamlı düzeyde olduğu görülmüştür. Böylece aracılı yapısal eşitlik modelinin kurulabilmesi için gerekli üç temel koşul sağlanmıştır (Baron ve Kenny, 1986). Önkoşullar sağlandıktan sonra yapısal eşitlik modeli ile aracılık analizi için iki aşamalı yol izlenmiştir (Anderson ve Gerbing, 1988). İlk aşamada, doğrulayıcı faktör analizi ile ölçüm modeli oluşturulmuş ve böylece gizil ve gözlenen değişkenler arasındaki ilişkilerin kabul edilebilir olup olmadığı sınanmıştır. Ardından gizil (örtük) değişkenler arasındaki ilişkiler yapısal model ile test edilmiştir.

Gizil değişkenlerin (ergen riskli davranışları, psikolojik sağlık, akran zorbalığı, çocukluk örselenme yaşantıları ve sapkın arkadaşlar) gözlenen değişkenler tarafından ne doğrulukta açıklandığını sına amaçlı yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda, ölçüm modeline ilişkin Ki-Kare, $\chi^2 = 542.20$, $df = 142$, $p < .0001$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Model uyum iyiliği değerlerinin de ($\chi^2/sd = 3.81$, NNFI =.92, GFI = .91, CFI = .94, SRMR = .06, RMSEA = .07) yeterli düzeyde olduğu saptanmıştır (Çokluk vd., 2010; Tabachnick ve Fidell, 2007). Böylece, ölçüm modelinin iyi uyum gösterdiği, diğer bir ifade ile gözlenen değişkenlerin gizil değişkenleri anlamlı düzeyde temsil ettiği söylenebilir.

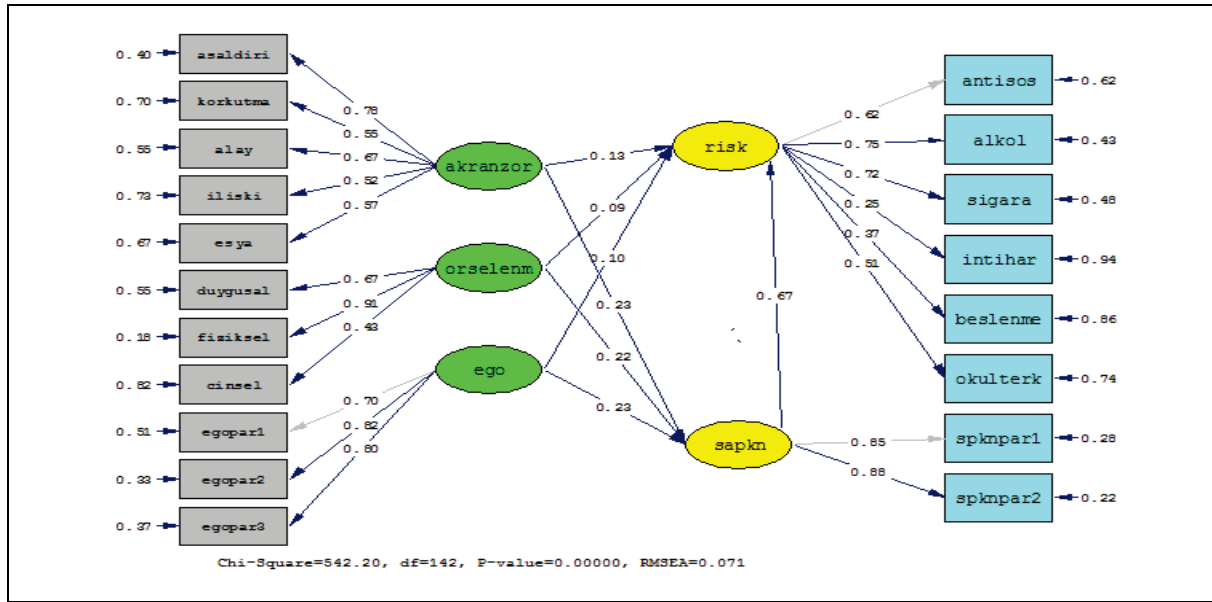
Ölçüm modelinin doğrulanmasının ardından gizil yapılar arasındaki ilişkileri test etme amaçlı yapısal model analizlerine geçilmiştir. Bu adımda öncelikle bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkileri açıklayan yapısal eşitlik modelinin model veri uyumu incelenmiş, ardından aracılı yapısal model test edilmiştir. Akran zorbalığı, çocukluk örselenme yaşantıları ve psikolojik sağlamlığın ergen riskli davranışları üzerindeki etkisini açıklayan yapısal modele ilişkin path diyagramı Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2. Bağımsız Değişkenler ve Bağımlı Değişken Arasındaki Doğrudan İlişkilerin Path Diyagramı

Şekil 2’de akran zorbalığı mağduriyeti, çocukluk örselenme yaşantıları ve psikolojik sağlık ile ergen riskli davranışları arasındaki ilişkiyi açıklayan yapısal modelin anlamlı düzeyde olduğu görülmektedir. Modele ilişkin Ki-kare değeri, $\chi^2 = 486.74$, $df = 113$, $p = .0000$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Yapısal modele ait uyum iyiliği indekslerinin ($\chi^2/sd=4.3$, RMSEA=.077, SRMR=.06, NNFI=.90, GFI=.91 ve CFI=.92) model uyumu için yeterli düzeyde olduğu görülmektedir (Çokluk vd., 2010; Tabachnick ve Fidell, 2007). Böylece örselenme yaşantıları ($\beta = 0.24$, $t = 4.29$, $p < 0.05$), akran zorbalığı ($\beta = 0.28$, $t = 3.77$, $p < 0.05$) ve psikolojik sağlamlığın ($\beta = 0.26$, $t = 5.03$, $p < 0.05$) ergen riskli davranışlarını pozitif yönde anlamlı düzeyde yordadığı söylenebilir.

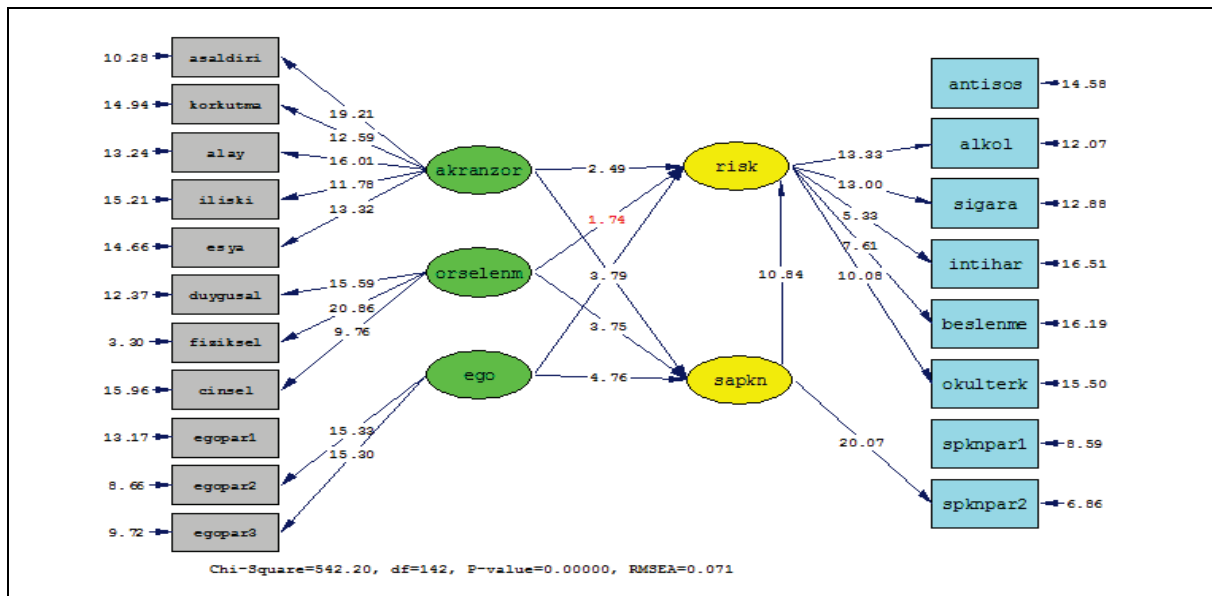
Son aşama olarak bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkilerin doğrulandığı yapısal modele sapkın arkadaşlar aracı değişken olarak dahil edilmiş ve aracılı yapısal modelin anlamlılık düzeyi sınanmıştır. Bu amaçla oluşturulan aracılı yapısal modelin path diyagramı Şekil 3’te sunulmuştur.

Şekil 3. Aracılı Modelin Path Diyagramı

Şekil 3'te görülen modele göre Ki-Kare, $\chi^2 = 542.20$, $df = 142$, $p = .0000$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Yapısal modele ait uyum iyiliği indekslerinin ($\chi^2/sd = 3.81$, $RMSEA = .071$, $SRMR = .065$, $NNFI = .92$, $GFI = .91$ ve $CFI = .94$) kabul edilebilir düzeyde olduğu belirlenmiştir (Çokluk vd., 2010; Tabachnick ve Fidell, 2007). Bu değerler kurulan yapısal modelin iyi uyum gösterdiğini ortaya koymaktadır. Böylece örselenme yaşantıları, akran zorbalığı ve psikolojik sağlamlık ile ergen riskli davranışları arasındaki ilişki üzerinde sapkın arkadaşların aracılık etkisinin olduğu hipotezi doğrulanmıştır. Bu sonuca göre çocukluk çağı örselenme yaşantıları, akran zorbalığı mağduriyeti, psikolojik sağlamlık ve sapkın arkadaşlar toplam ergen riskli davranışlarının %63'ünü açıklamaktadır.

Bağımlı ve bağımsız değişkenlerden oluşan modele sapkın arkadaşlar aracı değişken olarak eklendikten sonra çocukluk örselenme yaşantıları ile ergen riskli davranışları arasındaki ilişki katsayısının (β değeri) 0.24'ten 0.9'a düştüğü görülmektedir. Benzer şekilde akran zorbalığı ile riskli davranışlar arasındaki ilişki katsayısı da 0.28'den 0.13'e gerilemiştir. Psikolojik sağlamlık ile riskli davranışlar arasındaki ilişki katsayısı ise 0.26'dan 0.10'a düşmüştür. Sapkın arkadaşlar modele aracı değişken olarak alındıktan sonra bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkilerin anlamlılığını sınamak adına aracılı modelin t değerleri incelenmiştir (Şekil 4).

Şekil 4. Aracılı Modelin t Değerlerini Gösteren Path Diyagramı

Şekil 4'te de görüldüğü gibi riskli davranışlar ile akran zorbalığı ($t = 2,49$ $p < 0,05$) ve psikolojik sağlamlık ($t = 3,79$ $p < 0,05$) arasındaki ilişkilerin hala anlamlı düzeydedir. Diğer taraftan sapkın arkadaşlar aracı değişken olarak modele dahil edildikten sonra riskli davranışlar ile çocukluk çağı örselenme yaşantıları arasındaki ilişki ($t = 1,74$ $p > 0,05$) anlamını kaybetmiştir. Tüm bu bulgulardan yola çıkarak akran zorbalığı ve riskli davranışlar arasındaki ilişkide sapkın arkadaşların kısmi aracılık etkisinin olduğu, benzer şekilde psikolojik sağlamlık ile ergen riskli davranışları arasındaki ilişkide de sapkın arkadaşların kısmi aracılık ettiği söylenebilir. Diğer taraftan örselenme yaşantıları ile riskli davranışlar arasındaki ilişkide sapkın arkadaşların tam aracılık etkisinin olduğu görülmektedir (Baron ve Kenny, 1986).

Tartışma ve Sonuç

Elde edilen araştırma bulgularına göre, çocukluk çağı örselenme yaşantıları, akran zorbalığı mağduriyeti ve psikolojik sağlamlık ile ergen riskli davranışları arasında doğrudan ilişki vardır. Bu ilişkiler pozitif yönlü ve anlamlı düzeydedir. Alanyazındaki araştırma bulguları bu ilişkileri destekler niteliktedir. Yapılan araştırmalar akran zorbalığı mağduriyetinin intihar girişimi (Bannink vd., 2014; Mayes vd., 2014), alkol, sigara ve madde kullanımı (Hong vd., 2014; Kıran, 2002; Radliff, Wheaton, Robinson ve Morris, 2012; Topper, Castellanos-Ryan, Mackie ve Conrod, 2011; Weiss vd., 2011) ile ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu ilişki, zorbalık mağduru ergenin etkisiz baş etme yöntemi olarak riskli davranışlara (örn. alkol ya da madde kullanımı, intihar, okul terki) yönelmesinden kaynaklanıyor olabilir.

Çocukluk örselenme yaşantıları ve riskli davranışlar arasındaki pozitif ilişki de farklı araştırma bulguları tarafından desteklenmektedir. Yapılan araştırmalar çocukluk çağı örselenme yaşantıları ile sigara içme (Lewis vd., 2011; Özen vd., 2007; Topitzes vd., 2010), alkol kullanma (Jones vd., 2010; Shin vd., 2009; Smith vd., 2014), düzensiz beslenme (Dworkin vd., 2014), madde kullanma (Danielson vd., 2009; Mason vd., 2017; Simpson ve Miller, 2002), intihar (Miller ve Esposito-Smythers, 2013; Saçarçelik, 2009; Taussig vd., 2014; Yanık ve Özmen, 2002) ve antisosyal davranışlar (Sousa vd., 2011) arasında anlamlı düzeyde pozitif yönde ilişki olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Ateş ve Çeçen Eroğlu (2017) yaptıkları araştırmalarında fiziksel örselenme ile riskli davranışlar arasındaki pozitif ilişkiyi ortaya koymuşlardır, ancak duygusal örselenme ile riskli davranışlar arasında ilişki bulunmamıştır. Bunun aksine Arslan ve Balkıs (2014) aileden algılanan duygusal istismarın riskli davranışlarla anlamlı düzeyde ilişki gösterdiğini belirtmişlerdir. Ekolojik Kuram'a göre aile ve arkadaş bireyin önemli iki mikrosistemini oluşturmaktadır ve çocuğun davranışları üzerinde doğrudan etkilidir (Bronfenbrenner, 1979). Tüm bu bulgulara dayanarak çocukluk yıllarında aileleri tarafından örselenen ergenlerin veya okul yıllarında akranları tarafından zorbalığa uğrayan ergenlerin aileden veya arkadaştan algıladıkları sosyal destek düzeylerinin düşük olması beklenmektedir. Kurt ve Ergene (2017) araştırmalarında, ergenlerin arkadaşlarından ve ailelerinden algıladıkları sosyal destek düzeyinin azalmanın riskli davranışlar gösterme olasılığını artırdığını ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda çocukluk yıllarında maruz kalınan her bir örselenme yaşantısının (aile veya arkadaş) ergenlerin riskli davranışlara yönelme olasılığını artırdığı söylenebilir.

Araştırmada alanyazından farklı ortaya çıkan bulgu ise psikolojik sağlamlık ile ergen riskli davranışları arasındaki pozitif yönlü ilişkidir. Oysa ki alanyazına ait bulgular bu ilişkinin negatif olması yönündedir (Arslan ve Balkıs, 2016; Karimi vd., 2015; Lee ve Cranford, 2008). Öte yandan sözü edilen bu araştırmalarda psikolojik sağlamlığın farklı boyutlarına (aile üyeleri arası bağlılık, sosyal beceri, özsaygı, kişilik özellikleri, dini inanç) odaklanıldığı görülmüştür. Buradan yola çıkarak elde edilen bulgunun alanyazına göre farklılaşmasının ergenlerin psikolojik sağlamlık düzeyini belirlemek için kullanılan Ego Sağlamlık Ölçeği'nin ölçtüğü niteliklerden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Mevcut araştırmada ergenlerin psikolojik sağlamlık düzeyini ölçmek amacıyla kullanılan ölçme aracı psikolojik sağlamlığı içsel koruyucu faktörler boyutuyla ele almıştır. Bunlar; yeniliklere açık olma, kişisel güçlü yönlerinin farkında olma ve kişilerarası ilişkilere ait iç görü gibi kişisel özelliklerdir (Kararımak, 2007). Elde edilen bulgu, bu bağlamda yorumlandığında riskli davranışlar gösteren ergenlere özgü özelliklerden yenilik ve heyecan arama dürtüsü (Steinberg, 2004) ile psikolojik sağlamlığın yeniliklere açık olma özelliğinin örtüştüğü görülmektedir.

Bir diğer bulguya göre, akran zorbalığı mağduriyetinin, çocukluk çağı örselenme yaşantılarının ve psikolojik sağlamlığın ergen riskli davranışları ile ilişkisi üzerinde sapkın arkadaşların aracılık etkisinin olduğu hipotezi doğrulanmıştır. Başka bir ifade ile riskli davranışların akran zorbalığı mağduriyeti, çocukluk çağı örselenme yaşantıları ve psikolojik sağlamlık ile arasındaki ilişkiyi sapkın arkadaşlar kuvvetlendirmektedir. Aracı etki her bir değişken açısından incelendiğinde, akran zorbalığı mağduriyeti ve ergen riskli davranışları arasındaki ilişkide sapkın arkadaşların kısmi aracı etki gösterdiği görülmektedir. Alanyazında bu üç değişkeni birlikte inceleyen araştırma bulguları da (Jiang vd., 2016; Zhu vd., 2016) akran zorbalığına maruz kalma ve riskli davranışlar arasındaki ilişkide sapkın arkadaşların aracılık rolünü ortaya koymuşlardır. Ergenler yaşantı ve fikir olarak kendilerine benzeyen kişileri arkadaş olarak seçme eğilimindedirler (Veenstra ve Dijkstra, 2011). Bu bağlamda zorbalık mağduru ergenler kendilerine benzer şekilde reddedilen, okul aidiyetine sahip olmayan sapkın akranlara kendiliğinden bağlanıyor olabilirler (Rudolph vd., 2014; Zhu, Zhang, Yu ve Bao, 2015). Bir diğer faktör olarak düşük akran kabulünden dolayı, mağdurlar sadece sapkın arkadaşlar arasında kabul görme şansı yakalıyor olabilirler. Zorbalık mağduru ergen, sapkın akranlara özgü bazı özelliklerin (ör: saldırganlık) onu mağduriyete karşı koruyabileceğini bekleyebilir (Gifford-Smith ve Brownell, 2003; Rudolph vd., 2014). Sapkın arkadaşlarla kurulan bu ilişkiler zorbalık mağduru ergeni riskli davranış göstermeye daha açık hale getiriyor olabilir.

Araştırmanın diğer bir bulgusuna göre psikolojik sağlamlık ve ergen riskli davranışları arasındaki ilişkide sapkın arkadaşların kısmi aracılık etkisinin olduğu belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle psikolojik sağlamlık ile ergen riskli davranışları arasındaki ilişkiyi sapkın arkadaşlar güçlendirmektedir. Alanyazında bu üç değişkeni birlikte inceleyen benzer bir araştırma bulgusuna rastlanmamıştır. Aksine psikolojik sağlamlığı yüksek ergenlerin akranlarından daha az etkilendiklerini gösteren araştırma bulguları mevcuttur (Nicholls, Morley ve Perry, 2016). Alanyazından farklı olarak elde edilen bulguya göre sapkın arkadaşlar belki de riskli davranışları normalleştirme işlevi üstleniyor olabilir. Nitekim riskli davranışların (alkol, sigara vb.) normal gelişim sürecinin bir parçası olarak normalleştirildiği bir çevrede sağlıklı gelişim gösteren bir ergen bile kolaylıkla akran etkisinde kalabilir (Purdie ve Downey, 2000), çünkü bunu risk ya da baskı değil, gelişimin doğal bir unsuru olarak algılayabilir. Bao, Li, Zhang ve Wang (2015) da yaptıkları çalışmada okul iklimi ile riskli davranışlar arasında anlamlı düzeyde ilişki bulmuşlardır. Bu bulgulardan yola çıkarak, ergenin her ne kadar psikolojik sağlamlık düzeyi yüksek olsa da sapkın arkadaş ortamında olmasının riskli davranışlar gösterme eğilimini artırdığı söylenebilir.

Araştırmanın dikkat çeken diğer bir bulgusu ise çocukluk çağı örselenme yaşantıları ve ergen riskli davranışları arasındaki ilişki üzerinde sapkın arkadaşların tam aracılık etkisinin olmasıdır. Bu bulgu, çocukluk çağı örselenme yaşantısı ile ergen riskli davranışlar arasındaki ilişkinin sapkın arkadaşlardan kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Van Ryzin, Fosco ve Dishion (2012) yaptıkları çalışmada ebeveyn takibi ve aile ilişkilerinin ergenlerin madde kullanımını doğrudan açıklamadığını ancak sapkın arkadaşlar aracılığı ile dolaylı olarak açıkladığını ortaya koymuşlardır. Ellis ve Wolfe (2009) tarafından yapılan benzer çalışmada ailede fiziksel örselenme ve ergen riskli davranışları arasındaki ilişki üzerinde arkanlar arasında popüler olma isteğinin aracı etkisinin olduğu belirtilmiştir. Araştırma bulguları, çocukluk yıllarında duygusal ve fiziksel olarak örselenen bireylerin ergenlik dönemindeki akran ilişkilerinin de sağlıklı olmadığını göstermektedir (Bolger ve Patterson, 2001; Holt, Buckley ve Whelan, 2008). Ailede örselenen çocukların çoğunlukla ailede dışında da niteliği düşük ve tatmin edici olmayan (Wolfe, Wekerle, Reitzel-Jaffe ve Lefebvre, 1998), saldırganlık ve baskıya dayalı (Parker ve Herrera, 1996) arkadaş ilişkileri kurma eğiliminde oldukları görülmektedir. Diğer bir ifade ile çocuğun aile içinde kurduğu ilişkinin düzeyi arkadaş seçimini benzer şekilde etkilemektedir. Bu noktada çocukluk örselenme deneyimleri ergen riskli davranışları için doğrudan tehdit oluşturmaya bile ergenin olumsuz davranışlar gösteren akranlarla arkadaşlık kurma eğilimini artırması nedeniyle riskli davranışlar için tehdit haline dönüşmektedir. Nitekim ergenlerin riskli davranışlara yönelmesinde sapkın arkadaşlar büyük rol üstlenmektedir (Çavuş vd., 2017; Lee vd., 2016; Negriff vd., 2015; Pesola vd., 2015; Wongtongkam vd., 2014).

Bu araştırma, ailenin çocuk ile kurduğu örselemeye dayalı ilişki ve ergenin akranları tarafından zorbaca davranışlara maruz kalması gibi risk faktörlerinin aslında ergenin riskli davranışlara yönelmesine tek başına etki etmediğini göstermektedir. Bu faktörler, öğrenciyi riskli davranışlar için en büyük risklerden biri olan sapkın arkadaş gruplarına bir adım daha yaklaştırmakta ve bu da riskli davranış gösterme olasılığını artırmaktadır. Benzer şekilde psikolojik sağlamlık düzeyi yüksek ergenler de sapkın arkadaş ortamında bu gücünü riskli davranışlar gösterme şeklinde ortaya koyabilmektedir.

Öneriler

Bu araştırmadan elde edilen bulgular, Burdur ilinde öğrenimine devam eden genel Anadolu Lisesi öğrencilerinden elde edilen verilerle sınırlıdır. Araştırma sonucunda bu okullardaki öğrencilerin riskli davranışlarının yüksek düzeyde olmadığı belirlenmiştir. Bu doğrultuda, oluşturulan modelin, ergenler arasında riskli davranışların daha fazla görüldüğü (Akça ve Selen, 2016) Anadolu Teknik ve Meslek Liseleri gibi farklı lise türlerinde tekrarlanması modele anlamlı katkı getirebilir. Bunun yanı sıra riskli davranışlar gösteren öğrenciler tespit edilip model hâlihazırda riskli davranışlar göstermekte olan öğrenciler üzerinde tekrar test edilebilir. Diğer bir öneri ise, araştırmaya alınan değişkenlere yenileri eklenerek modelin daha da genişletilmesi yönündedir. Örneğin, Problem Davranış Teorisi'nin ortaya koyduğu diğer risk faktörleri ve koruyucu faktörler (yoksulluk, aile takibi, aile-arkadaş iletişimi, benlik saygısı, kişilik özellikleri, boş zaman faaliyetleri, inanç, kültür, okul faaliyetlerine üyelik vb.) modele bağımsız değişken veya aracı değişken olarak eklenip model daha kapsamlı hale getirilebilir.

Araştırmanın bir diğer sınırlılığı araştırmaya alınan değişkenlerin kullanılan ölçme araçlarının ölçtüğü niteliklerle sınırlı kalmasıdır. Daha önce de bahsedildiği gibi araştırmada alanyazından farklı olarak psikolojik sağlamlık ve riskli davranışlar arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur. Bu ilişkinin psikolojik sağlamlığın farklı boyutlarına odaklanan daha farklı ölçme araçlarıyla tekrar test edilmesi ileride yapılacak araştırmalar için bir diğer öneri olabilir.

Ergen riskli davranışları çoğunlukla lise yıllarında gözlemediği için araştırma bulguları okul psikolojik danışmanlarına riskli davranışlara karşı önleyici hizmetler yürütürken katkı sağlayabilir. Ailesi tarafından örselenen ergenlerin riskli davranışlara daha eğilimli olduğunu ortaya koyan araştırmanın bulgusuna dayanarak okul psikolojik danışmanlarının aileleri istismar ve istismarın çocuk üzerindeki etkileri hakkında bilgilendirmelerinin önemli olduğu söylenebilir. Nitekim aile çocuğuna karşı gösterdiği davranışların çocuk üzerinde oluşturacağı olumsuz etkilerden haberdar olmayabilir. Bu çalışmada ergen riskli davranışlarıyla ilişkili bir diğer problemin okullarda maruz kalınan akran zorbalığı olduğu bulunmuştur. Buna yönelik okullarda akran zorbalığı yapan grupların tespiti ve bu grupların dağıtılması için çalışmaların yapılması riskli davranışların oluşmasını önlemede katkı sağlayabilir. Zorbalık ve riskli davranışlara yönelen öğrencilerin okullarda farklı sportif, sosyal ve kültürel aktivitelere katılmaları konusunda cesaretlendirilmeleri önemli bir önlem olabilir. Ayrıca öğrencilerin iletişim becerileri, çatışma ve problem çözme becerileri, baş etme becerileri gibi yaşam becerileri artırılarak riskli davranışlara yönelmek yerine sorunlarını etkili bir şekilde çözmeleri sağlanabilir. Sapkın arkadaşların etkisi göz önünde bulundurulduğunda belki de sadece okul yönetimi, öğretmen, aile ve psikolojik danışman işbirliğinin ötesinde akranların da dahil edildiği müdahale programlarının önleme çalışmalarında daha etkili olabileceği söylenebilir.

Kaynakça

- Akça, S. O. ve Selen, F. (2016). Erkek ergenlerde riskli davranışlar: Bir lise örneği. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 15(3), 206-212.
- Anderson, J. C. ve Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103(3), 411-423.
- Arslan, G. ve Balkıs, M. (2014). Ergenlikte görülen problem davranışlar ve aile sorunları arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Uluslararası Eğitim Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 11-23.
- Arslan, G. ve Balkıs, M. (2016). Ergenlerde duygusal istismar, problem davranışlar, öz-yeterlik ve psikolojik sağlamlık arasındaki ilişki. *Sakarya University Journal of Education*, 6(1), 8-22.
- Aslan, H. ve Alparslan, N. (1999). Çocukluk örselenme yaşantıları ölçeği'nin bir üniversite öğrencisi örnekleminde geçerlik, güvenilirlik ve faktör yapısı. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 10(4), 275-285.
- Ateş, F. B. ve Çeçen Eroğlu, A. R. (2017). Ergenlerde görülen kuraldışı davranışların yordanmasında anne-baba evlilik çatışması ve çocukluk örselenme yaşantılarının rolü. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(3), 171-183.
- Bannink, R., Broeren, S., Van de Looij-Jansen, P. M., De Waart, F. G. ve Raat, H. (2014). Cyber and traditional bullying victimization as a risk factor for mental health problems and suicidal ideation in adolescents. *PLoS One*, 9(4), 1-7.
- Bao, Z., Li, D., Zhang, W. ve Wang, Y. (2015). School climate and delinquency among Chinese adolescents: Analyses of effortful control as a moderator and deviant peer affiliation as a mediator. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 43(1), 81-93.
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Bernstein, D. P., Ahluvalia, T., Pogge, D. ve Handelsman, L. (1997). Validity of the Childhood Trauma Questionnaire in an adolescent psychiatric population. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 36(3), 340-348.
- Block, J. ve Kremen, A. M. (1996). IQ and ego-resiliency: Conceptual and empirical connections and separateness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(2), 349-361.
- Bolger, K. ve Patterson, C. (2001). Developmental pathways from child maltreatment to peer rejection. *Child Development*, 72, 549-568.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bryne, B. M. (2010) *Structural equation modelling with AMOS: Basic concepts, applications and programming* (2. bs.). New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
- Cattelino, E., Glowacz, F., Born, M., Testa, S., Bina, M. ve Calandri, E. (2014). Adolescent risk behaviours and protective factors against peer influence. *Journal of Adolescence*, 37(8), 1353-1362.
- Chapple, C. L., Tyler, K. A. ve Bersani, B. E. (2005). Child neglect and adolescent violence: Examining the effects of self-control and peer rejection. *Violence and Victims*, 20(1), 39-53.
- Çavuş, F. Ö., Çavuş, U. Y. ve Görpelioğlu, S. (2017). Ankara ilindeki ergenlerde riskli davranışların sıklığı, dağılımı. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 21(1), 2-16.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Danielson, C. K., Amstadter, A. B., Dangelmaier, R. E., Resnick, H. S., Saunders, B. E. ve Kilpatrick, D. G. (2009). Does typography of substance abuse and dependence differ as a function of exposure to child maltreatment?. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, 18(4), 323-342.

- De Matos, M. G. (2012). How can peer group influence the behavior of adolescents: Explanatory model. *Global Journal of Health Science*, 4(2), 26-35.
- Dworkin, E., Javdani, S., Verona, E. ve Campbell, R. (2014). Child sexual abuse and disordered eating: The mediating role of impulsive and compulsive tendencies. *Psychology of Violence*, 4(1), 21-36.
- Ellis, W. E. ve Wolfe, D. A. (2009). Understanding the association between maltreatment history and adolescent risk behavior by examining popularity motivations and peer group control. *Journal of Youth and Adolescence*, 38(9), 1253-1263.
- Galambos, N. L. ve Maggs, J. L. (1991). Out-of-school care of young adolescents and self-reported behavior. *Developmental Psychology*, 27(4), 644-655.
- Gençtanırım Kuru, D. (2010). *Ergenlerde riskli davranışların yordanması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gifford-Smith, M. E. ve Brownell, C. A. (2003). Childhood peer relationships: Social acceptance, friendships, and peer networks. *Journal of school psychology*, 41(4), 235-284.
- Goldstein, S. E., Davis-Kean, P. E. ve Eccles, J. S. (2005). Parents, peers and problem behavior: A longitudinal investigation of the impact of relationship perceptions and characteristics on the development of adolescent problem behavior. *Developmental Psychology*, 41(2), 401-413.
- Gültekin, Z. ve Sayıl, M. (2005). Akran zorbalığını belirleme ölçeği geliştirme çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 15, 47-61.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis* (7. bs.). Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Holt, S., Buckley, H. ve Whelan, S. (2008). The impact of exposure to domestic violence on children and young people: A review of the literature. *Child Abuse & Neglect*, 32(8), 797-810.
- Hong, J. S., Davis, J. P., Sterzing, P. R., Yoon, J., Choi, S. ve Smith, D. C. (2014). A conceptual framework for understanding the association between school bullying victimization and substance misuse. *American Journal of Orthopsychiatry*, 84(6), 696-710.
- Janssen, H. J., Eichelsheim, V. I., Dekovic, M. ve Bruinsma, G. J. (2015). How is parenting related to adolescent delinquency? A between-and within-person analysis of the mediating role of self-control, delinquent attitudes, peer delinquency and time spent in criminogenic settings. *European Journal of Criminology*, 1-26.
- Jessor, R. (1984). Adolescent development and behavioral health. J. D. Matarazzo, S. M. Weiss, J. A. Herd ve N. E. Miller (Ed.), *Behavioral health: A handbook of health enhancement and disease prevention*. New York: Wiley.
- Jessor, R. (1991). Risk behavior in adolescence: A psychosocial framework for understanding and action. *Journal of Adolescent Health*, 12(8), 597-605.
- Jiang, Y., Yu, C., Zhang, W., Bao, Z. ve Zhu, J. (2016). Peer victimization and substance use in early adolescence: Influences of deviant peer affiliation and parental knowledge. *Journal of Child and Family Studies*, 1-11.
- Jones, D. J., Runyan, D. K., Lewis, T., Litrownik, A. J., Black, M. M. ve Wiley, T. (2010). Trajectories of childhood sexual abuse and early adolescent HIV/AIDS risk behaviors: The role of other maltreatment, witnessed violence and child gender. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 39(5), 667-680.
- Jöreskog, K. ve Sörbom, D. (1996). *LISREL 8: User's reference guide*. Chicago, DL: Scientific Software International.
- Kararırmak, Ö. (2007). *Deprem yaşamış bireylerde psikolojik sağlamlığa etki eden kişisel faktörlerin incelenmesi: Bir model test etme çalışması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Karakaş, Ö. (2006). *Ergenlerde tütün, alkol ve madde kullanımı ile ilişkili psikolojik faktörler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karimi, S. A., Rafiee, H., Mohamadi, F., Hossaini, M., Zamiran, B., Ahmadi, S., ... Paykani, T. (2015). Resiliency experiences of the youth against substance abuse: A qualitative study. *Journal of Kermanshah University of Medical Sciences*, 19(4), 222-230.
- Kıran, B. (2002). *Akran baskı düzeyi farklı olan öğrencilerin risk alma, sigara içme davranışı ve okul başarılarının incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kim, Y. M. ve Neff, J. A. (2010). Direct and indirect effects of parental influence upon adolescent alcohol use: A structural equation modeling analysis. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, 19(3), 244-260.
- Kurt, D. G. ve Ergene, T. (2017). Türk ergenlerde riskli davranışların yordanması. *Eğitim ve Bilim*, 42(189), 137-152.
- Lee, C. T., Padilla-Walker, L. M. ve Memmott-Elison, M. K. (2016). The role of parents and peers on adolescents' prosocial behavior and substance use. *Journal of Social and Personal Relationships*, 34(7), 1053-1069.
- Lee, H. H. ve Cranford, J. A. (2008). Does resilience moderate the associations between parental problem drinking and adolescents' internalizing and externalizing behaviors?: A study of Korean adolescents. *Drug and Alcohol Dependence*, 96(3), 213-221.
- Lewis, T. L., Kotch, J., Wiley, T. R., Litrownik, A. J., English, D. J., Thompson, R., ... Dubowitz, H. (2011). Internalizing problems: A potential pathway from childhood maltreatment to adolescent smoking. *Journal of Adolescent Health*, 48(3), 247-252.
- Lindberg, L. D., Boggess, S., Porter, L. ve Williams, S. (2000). *Teen risk-taking: A statistical portrait*. Washington, DC: The Urban Institute.
- Mason, W. A., Russo, M. J., Chmelka, M. B., Herrenkohl, R. C. ve Herrenkohl, T. I. (2017). Parent and peer pathways linking childhood experiences of abuse with marijuana use in adolescence and adulthood. *Addictive Behaviors*, 66, 70-75.
- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 227-238.
- Mayes, S., Baweja, R., Calhoun, S. L., Syed, E., Mahr, F. ve Siddiqui, F. (2014). Suicide ideation and attempts and bullying in children and adolescents: Psychiatric and general population samples. *Crisis: The Journal of Crisis Intervention and Suicide Prevention*, 35(5), 301-309.
- Miller, A. B. ve Esposito-Smythers, C. (2013). How do cognitive distortions and substance-related problems affect the relationship between child maltreatment and adolescent suicidal ideation? *Psychology of Violence*, 3(4), 340-353.
- Mynard, H. ve Joseph, S. (2000). Development of the multidimensional peer-victimization scale. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 26(2), 169-178.
- Negriff, S., Brelsilver, M. ve Trickett, P. K. (2015). Elucidating the mechanisms linking early pubertal timing, sexual activity and substance use for maltreated versus nonmaltreated adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 56(6), 625-631.
- Nicholls, A. R., Morley, D. ve Perry, J. L. (2016). The model of motivational dynamics in sport: Resistance to peer influence, behavioral engagement and disaffection, dispositional coping, and resilience. *Frontiers in Psychology*, 6, 2010.
- Özen, Ş., Antar, S. ve Özkan, M. (2007). Çocukluk çağı travmalarının umutsuzluk, sigara ve alkol kullanımı üzerine etkisi, üniversite son sınıf öğrencilerini inceleyen bir çalışma. *Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 20(2), 79-87.
- Parker, J. G. ve Herrera, C. (1996). Interpersonal processes in friendship: A comparison of abused and non-abused children's experiences. *Developmental Psychology*, 32, 1025-1038.

- Pesola, F., Shelton, K. H., Heron, J., Munafò, M., Hickman, M. ve Van Den Bree, M. B. (2015). The developmental relationship between depressive symptoms in adolescence and harmful drinking in emerging adulthood: The role of peers and parents. *Journal of Youth and Adolescence*, 44(9), 1752-1766.
- Pişkin, M. (2005). *Okulda akran zorbalığı*. Ankara Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü Özel Eğitim Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Bölümü Okullarda Şiddet Paneli, Ankara.
- Purdie, V. ve Downey, G. (2000). Rejection sensitivity and adolescent girls' vulnerability to relationship-centered difficulties. *Child Maltreatment*, 5(4), 338-349.
- Radliff, K. M., Wheaton, J. E., Robinson, K. ve Morris, J. (2012). Illuminating the relationship between bullying and substance use among middle and high school youth. *Addictive Behaviors*, 37, 569-572.
- Rudolph, K. D., Lansford, J. E., Agoston, A. M., Sugimura, N., Schwartz, D., Dodge, K. A., ... Bates, J. E. (2014). Peer victimization and social alienation: Predicting deviant peer affiliation in middle school. *Child Development*, 85(1), 124-139.
- Saçarçelik, G. G. (2009). *Kasıtlı kendine zarar verme davranışı olan ergen ve genç erişkin hastalarda çocukluk çağı travmaları* (Tıpta uzmanlık tezi). Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi 13. Psikiyatri Birimi, İstanbul.
- Sadock, B. J. ve Sadock, V. A. (2012). *Kaplan ve Sadock çocuk ve ergen psikiyatrisi kısaltılmış temel kitabı* (T. Türkbay, Çev.). Ankara: Güneş Tıp Kitabevleri.
- Sayıl, M., Kındap, Y., Bayar, Y., Bayraktar, F., Kurt, D., Tıgırak, A. ve Yaban, E. H. (2012). *Ergenlik döneminde ebeveynlik ve ergenin psikososyal uyumu*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Shin, S. H., Edwards, E. M. ve Heeren, T. (2009). Child abuse and neglect: relations to adolescent binge drinking in the national longitudinal study of adolescent health (AddHealth) study. *Addictive Behaviors*, 34(3), 277-280.
- Simpson, T. L. ve Miller, W. R. (2002). Concomitance between childhood sexual and physical abuse and substance use problems: A review. *Clinical Psychology Review*, 22(1), 27-77.
- Siyez, D. M. (2012). *Ergenlerde problem davranışlar: okul temelli önleme çalışmaları ile ilgili uygulama örnekleri*. (1. Baskı), Ankara: Pegem Akademi.
- Siyez, D. M. ve Aysan, F. (2007). Ergenlerde görülen problem davranışların psiko-sosyal risk faktörleri ve koruyucu faktörler açısından yordanması. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 145-171.
- Smith, K. Z., Smith, P. H. ve Grekin, E. R. (2014). Childhood sexual abuse, distress, and alcohol-related problems: Moderation by drinking to cope. *Psychology of Addictive Behaviors*, 28(2), 532-537.
- Sousa, C., Herrenkohl, T. I., Moylan, C. A., Tajima, E. A., Klika, J. B., Herrenkohl, R. C. ve Russo, M. J. (2011). Longitudinal study on the effects of child abuse and children's exposure to domestic violence, parent-child attachments, and antisocial behavior in adolescence. *Journal of Interpersonal Violence*, 26(1), 111-136.
- Steinberg, L. (2004). Risk-taking in adolescence: What changes, and why?. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1021, 51-58.
- Şimşek, S. ve Cenkseven Önder, F. (2011). Ergenlerde davranış problemlerinin, anne-babadan ve öğretmenlerden algılanan duygusal istismar açısından incelenmesi. *İlköğretim Online*, 10(3), 1124-1137.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics* (5. bs.). New York: Allyn and Bacon.
- Taussig, H. N., Harpin, S. B. ve Maguire, S. A. (2014). Suicidality among preadolescent maltreated children in foster care. *Child Maltreatment*, 19(1), 17-26.
- Topitzes, J., Mersky, J. P. ve Reynolds, A. J. (2010). Child maltreatment and adult cigarette smoking: A long-term developmental model. *Journal of Pediatric Psychology*, 35(5), 484-498.

- Topper, L. R., Castellanos-Ryan, N., Mackie, C. ve Conrod, P. J. (2011). Adolescent bullying victimization and alcohol-related problem behavior mediated by coping drinking motives over a 12 month period. *Addictive Behaviors*, 36, 6-13.
- Uludağlı, N. P. ve Sayıl, M. (2009). Orta ve ileri ergenlik döneminde risk alma davranışı: Ebeveyn ve akranların rolü. *Türk Psikoloji Yazıları*, 12(23), 14-24.
- UNICEF. (2010). *Türkiye’de çocuk istismarı ve aile içi şiddet araştırması özet raporu*. <http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/cocuk-istismari-raporu-tr.pdf> adresinden erişildi.
- Van Ryzin, M. J., Fosco, G. M. ve Dishion, T. J. (2012). Family and peer predictors of substance use from early adolescence to early adulthood: An 11-year prospective analysis. *Addictive Behaviors*, 37(12), 1314-1324.
- Veenstra, R. ve Dijkstra, J. K. (2011). Transformations in peer networks. B. Laursen ve W. A. Collins (Ed.), *Relationship pathways: From adolescence to young adulthood*. New York: Sage.
- Weiss, J. W., Mouttapa, M., Cen, S., Johnson, C. A. ve Unger, J. (2011). Longitudinal effects of hostility, depression and bullying on adolescent smoking initiation. *Journal of Adolescent Health*, 48, 591-596.
- Wolfe, D. A., Wekerle, C., Reitzel-Jaffe, D. ve Lefebvre, L. (1998). Factors associated with abusive relationships among maltreated and nonmaltreated youth. *Development and Psychopathology*, 10, 61-85.
- Wongtongkam, N., Ward, P. R., Day, A. ve Winefield, A. H. (2014). The influence of protective and risk factors in individual, peer and school domains on Thai adolescents' alcohol and illicit drug use: A survey. *Addictive Behaviors*, 39(10), 1447-1451.
- Yanık, M. ve Özmen, M. (2002). Psikiyatri polikliniğine başvuran hastalarda çocukluk çağı kötüye kullanımı/ihmal yaşantıları ile intihar, kendine fiziksel zarar verme ve dissosiyatif belirtiler arasındaki ilişki. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 3(3), 140-146.
- Zhu, J., Zhang, W., Yu, C. ve Bao, Z. (2015). Early adolescent Internet game addiction in context: How parents, school, and peers impact youth. *Computers in Human Behavior*, 50, 159-168.
- Zhu, J., Yu, C., Zhang, W., Bao, Z., Jiang, Y., Chen, Y. ve Zhen, S. (2016). Peer victimization, deviant peer affiliation and impulsivity: Predicting adolescent problem behaviors. *Child Abuse & Neglect*, 58, 39-50.